

Figuren uit de Bommelstrips. V.l.n.r. Wammes Waggel, Professor Prlwytkofsky, Olivier B. Bommel, Professor Sickbock, Terpen Tijn en Amos W. Steinhacker

Een half jaar na de dood van stripmaker Marten Toonder maken drie boeken de balans op van zijn verdiensten als denker en taalvernieuwer.

- Frank van Hartingsveld: De Tao van Toonder.** Met dvd, waarop onder meer een tv-documentaire en door Toonder voorgedragen gedichten. Panda, 128 blz. € 49,50
- Pim Oosterheert: Bommellexicon.** Pauw, 666 blz. € 49,50 (geb.)
- Pim Oosterheert: Bommelcitaten.** Pauw, 250 blz. € 24,50

Memorabele citaten uit de Bommelstrips van Marten Toonder

- Terpen Tijn: 'Het linnen wacht en de verf trilt' (De kiekvogel)
- Wammes Waggel: Ik ben hier zoveel als de majoor dommes, al weet ik niet wat dat is' (De gezichtenhandel)
- Professor Sickbock: 'De vorming van een menigte behoort bij een menswaardig bestaan, en niet bij mijn onschuldige kleifiguren' (De klonters)
- Amos W. Steinhacker: 'En noem me geen meneer; ik ben geen minvermogene. Nog niet' (De bovenbazen)
- Professor Prlwytkofsky: 'Der kleurenschaal is twee minivamen opgelopen! Wat wij thans benodigen is ener rechtiger boorinwiling' (De wadem)
- Kweetal: 'Je stuwung is getoerd, zodat je op de reus Bommel lijkt, maar je denkraam is gemispeld' (De kon gruerer)
- Joost: 'Ik ben misplaatst, als men mij toestaat! Er is iets heel betreurenwaardigs aan de hand, maar wat?' (De pikkinring)
- Uit: Pim Oosterheert, Bommellexicon

De nacht op de gepiercete dwerg

Hans Barendse: Ben jij Engel. De Arbeiderspers, 144 blz. € 14,95

Raoul de Jong: Het leven is verschrikkelijk. Augustus, 208 blz. € 12,50

Hans Barendse Foto Chris van Houts

Veertig is niet oud in de letteren en dertig is jong. Vijftiengintig is piepjong voor een literator, onder de vijftiengintig debuteert slechts een enkeling. Vaak gaat het dan om grote talenten (Grunberg, Benali), of juist om evidente vergissingen. De twee piepkuijken van 2005, Raoul de Jong (1984) en Hans Barendse (1982), behoren tot een tussencategorie: aan hun deze zomer verschenen romans *Het leven is verschrikkelijk!* en *Ben jij Engel* mankeert het een en ander, maar door hun leeftijd ben je toch geneigd ze het voordeel van de twijfel te geven: als dit is wat ze nu kunnen, waartoe zijn ze dan in staat over vijf jaar – als ze nog steeds geen dertig zijn?

Veel meer dan hun jeugd hebben de twee auteurs op het eerste gezicht niet gemeen. Raoul de Jong schrijft columns voor de jongerenwebsite Spunk die ook in deze krant verschijnen, hij publiceerde vorig jaar een verslag over een reis naar Afrika (*Stinknegers*), speelde in een soapserie en heeft een band. Hans Barendse, zo meldt de achterflap van zijn debuut, studeert filosofie aan de Universiteit van Amsterdam.

Tegenover de kracht van het charme- of fensief dat De Jong op de lezer afvuurt, staat dat de belevenissen van zijn hoofdpersoon wel erg herkenbaar zijn en ook niet echt uitgediept worden. *Het leven is verschrikkelijk!* is meer een verslag dan een onderzoek, geschreven met gevoel voor beeld en humor, maar niet met bijzonder veel gevoel voor taal. De Jong is het soort talent dat ongetwijfeld ergens zal doorbreken, maar niet noodzakelijk in de letteren.

De hoofdpersoon van deze twee romandebuten liggen, hoewel ook zij dezelfde leeftijd hebben, nog veel verder uit elkaar. De naamloze ikfiguur uit *Ben jij Engel* is een gelovige jongeman die alleen woont in een groot huis dat hij nooit verlaat – bang voor de buitenwereld. Zijn leven verandert als zich een beedschone jonge vrouw aan de deur meldt met een merkwaardig voorstel: hij mag haar vermoorden op haar 28ste, op voorwaarde dat hij nooit over haar fantaseert. Hij wordt onmiddellijk verliefd, maar vertrouwt haar niet. Een van de redenen is veelzeggend: 'Bovendien is ze een mens, ze is van vlees en bloed. Mensen liegen, doen andere mensen pijn. Mensen stelen en vermoorden, martelen en verstikken. Waarom zou zij dan anders zijn dan de anderen?'

De feilen bij Hans Barendse zitten – behalve dat ook hij geen stilistisch wonderkind is – juist aan de andere kant van het spectrum. *Ben jij Engel* is zo serieus en onderzoekend dat je al snel gaat verlangen naar iets van de humor en lichtheid van De Jong. Bovendien is de naïeve toon van de ik-verteller, die ongetwijfeld met opzet zwaar is aangezet, op den duur vermoeiend. Daartegenover staat dat de wijze waarop Barendse zijn verhaal uitwerpt – in elk geval een diep literaire inslag verradt. Wat eerst een eenvoudige drama lijkt van het soort mannelijke-maagd-met-mysterieus-meisje, ontwikkelt zich steeds meer tot een surrealistisch verhaal waarin alles op losse schroeven komt te staan. Want het vreemde verzoek van het meisje om op haar 28ste gedood te worden, koppelt zich uiteindelijk aan een zwangerschap. En waar het in het begin van het boek nog onmogelijk lijkt dat de jongen 'mijn meisje' (zo noemt hij haar consequent) zal vermoorden, verschuift het thema naar de vraag of hij haar zal moeten vermoorden. Steeds duidelijker wordt dat zijn gedachten over haar herkomst (een engel?) niet metaforisch maar letterlijk genomen moeten worden. Van daar is het nog maar een kleine stap naar de vraag wat er nu precies zonnend wordt in deze roman, en door wie. Zo gaat *Ben jij Engel* uiteindelijk over het bestaan in de mens en de reikwijdte van de verbeelding. En dat is voor een schrijver vruchtbaar terrein.

Het bereik van de verbeelding is vruchtbaar terrein, net als het beest in de mens

ARJEN FORTUIN

H. Brandt Corstius

Onzin maal onzin is onzin

Toen Marten Toonder was gestorven, belde een redacteur van *Elsevier* mij op met de vraag wat ik vond van de veelgehoorde mening dat de overleden schepster van Tom Poes en Heer Bommel talloze nieuwe woorden aan het Nederlands had geschonken. Ik antwoordde: „Die claim – overigens niet van Toonder zelf afkomstig maar van zijn fans – lijkt me overdreven. Een nieuw woord verzinnen is niet moeilijk (‘przatski, tovermaan, klachtor’), maar het ingang te doen vinden is verdraaid moeilijk. Ten eerste moet je duidelijk maken wat dat nieuwe woord betekent. Het moet eigenlijk een betekenis hebben die nog geen enkel Nederlands woord al eerder had. Ten tweede moet je het woord zo vaak gebruiken dat het na een tijdje inburgerd en door Nederlanders gebruikt wordt. Zo is het, bijvoorbeeld, het duo Kees&Wim gelukt om onze taal voor de komende eeuwen te verrijken met woorden als ‘regelneef’ en ‘Tegenpartij’.

in Nederland vaak gehoord.

„Beste *Elsevier*-redacteur, schrijf mijn commentaar asjeblief in je weekblad een beetje aardig op, want dit is absoluut geen verwijt tegen Marten Toonder, maar een poging om zijn woordvondsten te relativeren.”

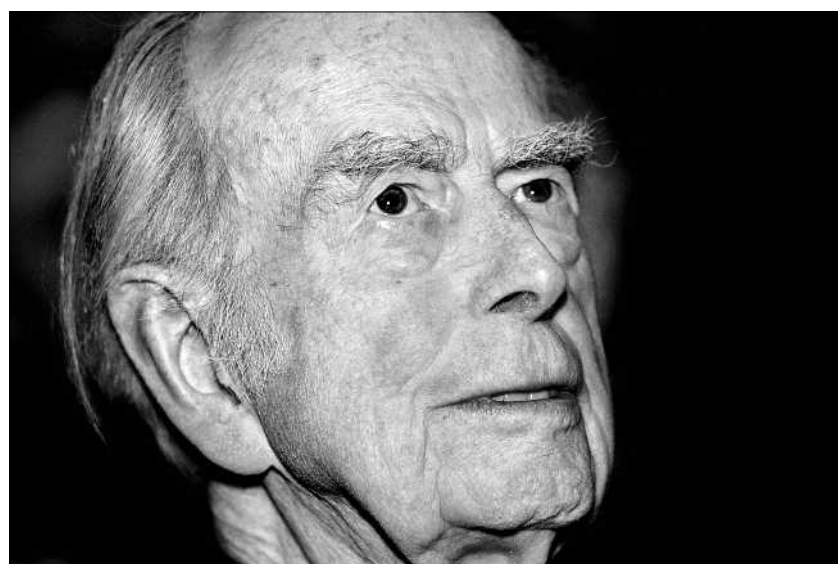
Elsevier drukte mijn opmerking inderdaad heel gematigd af. Maar toen gebeurde iets dat ik totaal niet verwacht had: uit alle hoeken van de wereld kreeg ik woedende e-mails van kwaai Bommelianen. Ik doe niet mee aan de mode om een verontwaardigde anonieme reactie ‘een bedreiging’ te noemen, maar toen ik op een ochtend vanuit mijn bed een reiger op het dak aan de overkant zag zitten, dook het woord ‘bedreiger’ toch bij mij op.

Ik begin dan ook met zekere aarzelendheid aan de bespreking van drie Bommelboeken.

De aardigste twee zijn van Pim Oosterheert die met eindeloos geduld de teksten van Toonder heeft uitgeplozen. Hij heeft ten eerste een lexicon van vijfduizend typische Bommelwoorden gemaakt, met de vindplaatsen erbij. Alleen voor de bijbel en *Vondel* ken ik zulke woordenboeken. Ik leerde bijvoorbeeld dat het woord kwel in ‘de taal van het kleine volkje’ betekent: nargheid, verdriet, pijn. Die Ierse kabouter spreken dus vloeiend Nederlands! Mijn favoriete Bommelwoord is natuurlijk het op twee manieren uit te spreken Bommelding, dat eigenaardig genoeg alleen als titel van een Bommelisode gebruikt wordt, maar dat ruime verspreiding heeft gevonden en, tenzij zich een andere uitvinder aanmeldt, als een vondst van Toonder beschouwd moet worden.

In een tweede boek heeft Oosterheert citaten en bevolgen uitspraken verzameld, ingedeeld in 34 groepen, waarvan de laatste ‘Woordspelingen’ heet. Bommel zegt daar bijvoorbeeld: ‘Waar is de waard? Ik wens een waardige ontvangst’ en ‘Het stuit mij lelijk tegen de maag’. Uit hun verband gerukt zijn zulke citaten natuurlijk minder treffend dan in de verhalen.

Voor Bommelianen zijn deze naslag-

Marten Toonder bij zijn 90ste verjaardag Foto Vincent Mentzel / NRC Handelsblad

Drie studies over Bommelingen

werken nog onmisbaar dan de zeeftrokken van een enkel striptaferleetje en de ‘geruinen stropdas met ingeweven bommelfiguur en een handtekening van Toonder’, die de uitgever van deze boeken ook in zijn winkel heeft.

In *De Tao van Toonder* wil Frank van Hartingsveld ons de denkwereld van Marten Toonder uitleggen. Het is geen geheim dat de schepster van Tom Poes in Ierland in de Ierse legendes rond het Kleine Volkje ging geloven. In zijn befaamde televisiegesprek met Adriaan van Dis zei hij, op een volstrekt natuurlijke wijze alsof Adriaan had gevraagd of hij zich regelmatig schoor: „Ja, natuurlijk bestaat reïncarnatie.” In zijn werk komen vele wonderen voor, zoals een beer in een geruite jas die bevriest met een blote witte poes. Alle stripmakers vertonen zulke wonderen, zonder dat iemand ooit denkt dat de stripmaker zelf in zijn figuren en verhalen gelooft. Van Hartingsveld is overtuigd van wel.

Terwijl Swift en Cervantes in hun be-

roemde boeken diepe politieke en literaire ideeën verstopten, zijn Gulliver en Quichote na eeuwen helden van kinderboeken geworden. Bij Toonder dreigt precies het omgekeerde te gebeuren: zijn voor kinderen bedoelde onschuldige verhalen worden na zijn dood tot diepe inzichten omgebouwd. Hartingsveld redeneert dat is van deze aard: Marten Toonder heeft vijf eigenschappen: Denker, Mens, Ier en Nederlander. Schrijver en tekenaar, Filmer. Dat aantal vijf is ‘terug te voeren op het uit de alchemie bekende pentagram’. Ik ken de vijfhoekige ster omdat die met passer en liniaal getekend kan worden, maar geloofgraag dat de alchemie hem ook misbruikte. Maar is het werkelijk een argument met een mens met vijf eigenschappen (waarvan de tweede is: een mens te zijn, en waarvan nummer drie en vier eigenlijk ieder twee eigenschappen door het woordje ‘en’ verenigen) met de alchemie in contact te brengen? Een vuist, 5 mei, en een vijf-ouder-bijljet zijn toch ook niet alchemistisch? Ach, als het

er vier geweest waren, dan had Hartingsveld er de vier Griekse elementen bij gehaald, bij zes de dobbelsteen, bij tien de vingers, bij twaalf de astrologische tekens, bij 14 de acupunctuur-meridianen en bij 64 de *I-Tjing* van Jung en andere Chinezen.

Ik ga de redeneringen van de ‘fysiotherapeut en epidemioloog’ Hartingsveld niet bestrijden. Van mij mag iedereen in iedereen een Taoïst zien. Zijn voetnoten zijn ronduit hilarisch. Zo vinden we bij Confucius als enige literatuur het boek opgegeven van Wilhelm over de *I Tjing*, uitgegeven bij Ankh-Hermes. Ook andere uitgaven van die esoterische uitgeverij worden veel geciteerd, zoals voor de definitie van een elf door Emmy van Overeem. In een noot wordt Erasmus ‘humanist en theoloog’ genoemd en in een andere noot wordt de romanschrijver Adriaan van der Veer (1916-2003) gekenschetst als ‘journalist en oorlogsdokumentalist’! Ik betwijfel de theologen en oorlogsdokumentalisten daarmee instemmen.

Het lukte mij niet de studie van Hartingsveld geheel uit te lezen. Lezenswaardig zijn wel de fragmenten uit verspreide geschriften van Toonder zelf die zonder duidelijke ordening in het hele boek verspreid liggen. De man die de uitdrukking ‘Al zeg ik het zelf’ verzonnen zou hebben, schrijft amusant, en zonder dat je weet of hij alles meent wat hij schrijft. Naar mijn bescheiden mening wist hij zelf dat zijn verzinsels verzinsels waren. Maar om bovenop onzin een onzinnige verklaring te zetten, dat lijkt mij weinig zinvol, al zeg ik het zelf.

Overigens is de uitdrukking ‘al zeg ik het zelf’ al anderhalve eeuw geleden een stopwoord genoemd. Nicolaas Beets schreef namelijk in ‘De Familie Stastok’ over de oom van de student Hildebrand: ‘In den loop van den avond kwam het uit dat hij een bijzondere genegenheid had voor het stopwoord „al zeg ik het zelf”.’

Mocht u als Bommeliaan mijn oordeel weerzinwekkend vinden, dan kunt u uw al dan niet bedreigende email zenden aan: hugobc@tiscali.nl.

De roze-tepelige dageraad van de lente

Jan Wolkers: Ach Wim, wat is een vrouw? Brieven aan een jeugdvriend. Bezige Bij, 140 blz. € 16,50

Arno van der Valk: De calvinistische voyeur. Jan Wolkers in Zweden. Aspekt, 132 blz. € 17,50

vormen ze de grootste verrijking die dit Wolkersjaar heeft gebracht. De jonge beeldhouwer laat zich er al volop kennen als de belezene, bronstige beer die later *Turks Fruit* zou schrijven. Niet dat de toon opschepperig is, integendeel. Wolkers schrijft als jonge twintiger al over vrouwen op dezelfde manier als later in zijn boeken: zonder schaamte, maar ook zonder te willen imponeren.

„Tussen kunst en leven maak ik geen onderscheid, het vormt voor mij één geheel”, heeft Wolkers eens gezegd. Die levenshouding blijkt al duidelijk uit deze brieven. De gekmakende roze tepels, de voortgang van zijn beeldhouwstudie, een gedicht van Achterberg, of het rode herfstbos van zijn geliefde Poelgeest, al deze onderwerpen worden op een gelijkwaardige manier behandeld. Opvallend is dat zijn aandacht vooral gericht lijkt op de tastbare werkelijkheid, en veel minder op het psychologische. Het is niet zo dat er achter de welgevormde zinnen in wezen een oppervlakkige esthet schuilgaat, maar goedmoedigheden worden opvallend vaak beschreven in samenhang met, of als gevolg van wat er in die bezongen buitenwereld allemaal te zien, te voelen en te beleven is.

Naast deze zinnelijke kant, die gelukkig overheerst, toont Wolkers ook een opmerkelijk politiek engagement. Hij vervloekt de politionele acties in Ind(onesië), overweegt zich aan te melden bij de CPN, maar ziet uiteindelijk ook in die partij niets. Communisme is ook maar ‘staatskapitalisme’, schrijft hij in 1947, en de enige oplossing is ‘bewustwording van de arbeiders’. Hij citeert veelvuldig uit de bijbel, wijst de fa-

Jan Wolkers (38) bij de trofee die hij maakte voor de Wessel Icken-jazzprijs Foto VARA

Literair gezien vormen deze brieven de grootste verrijking van dit Wolkersjaar

rixeërs van zijn tijd aan, en is in heel zijn wezen nog een christen zonder God.

Als je de brieven zo leest, valt op hoe weinig Wolkers eigenlijk veranderd is,

en dat is hier bedoeld als een compliment. Het verschil is alleen dat hij met zijn levenshouding in die jaren nog een uitzondering was. Maar ook Wolkers moet op zeker moment om pragmatische redenen zijn vooruitstrevende denkbeelden even aan de kant schuiven. Het is zeker niet het minst geestige deel van dit heerlijke boek, waarvan het alleen jammer is dat de brieven van zijn vriend Wim er niet in staan.

Twintig jaar na de brieven boekte Wolkers als schrijver grote successen in Nederland en later ook daarbuiten.

Vooral in Zweden sloegen zijn boeken aan. Arno van der Valk, die eerder de buitenlandse interviews van W.F. Hermans bundelde, beschrijft in *De calvinistische voyeur* hoe Wolkers bekendheid verwierf in Zweden. Hij sprak daarvoor onder meer met enkele vertalers van Wolkers' werk en plaatst enkele vertaalde interviews met de schrijver.

Zweden en Wolkers lagen elkaar. Ook dat land was bezig af te rekenen met de doem van het strenge protestantisme, en bovendien paste Wolkers' sobere stijl goed bij de Zweden, hoewel de openheid waarmee hij de fysieke liefde en de primaire lichaamsfuncties beschreef, ook heel wat mensen schokten.

Hoewel de receptie van Nederlandse auteurs in het buitenland op zichzelf een interessant onderwerp is, is *De calvinistische voyeur* helaas verre van geslaagd te noemen. Zeker na het lezen van de brieven is het om te beginnen stilistisch een hele stap terug. De interviews zijn van matige kwaliteit en bevatten niets wezenlijks nieuws. De lay-out is lelijk en onrustig. En ten slotte weid Van der Valk ook nog uit over de levens van Zweedse literatuurwetenschappers, journalisten en een Wolkers-vertaalster: zaken die ook de welwillende lezer matig zullen interesseren. Van der Valk bezondigt zich, plat gezegd, nogal eens aan geouwehoer. Hij weet informatieve niet te wegen en te doseren, waardoor het boekje een zeer onrustige indruk maakt. *De calvinistische voyeur* is eerder een verzameling faits-divers dan een gedegen, laat staan leesbare, receptiegeschiedenis.

ARNOUD VEILBRIEF

Lettersudoku

	I	N	S		T			
S		E					T	
					N	E		D
E		T		D				R
			L	T		R		
	U							S
	D		E					
U		S					N	R
	L		U			N	E	

Speciaal voor de eenzijdigheidsbijlage van Boeken maakte Ilja Leonard Pfeijffer deze lettersudoku. De lettersudoku kent dezelfde spelregels als de reguliere sudoku die in 2005 de media veroverd heeft, behalve dat hij is opgebouwd uit negen letters in plaats van uit negen cijfers. Wanneer de Lettersudoku correct is ingevuld, telt elke horizontale en elke verticale rij, alsmede elk vetomlijnd vierkant, elk van de negen gebruikte letters. Op beide diagonalen van het diagram is dan een dichtregel te lezen die als advies kan dienen voor het nieuwe jaar.

Voor de kenners: deze Lettersudoku is gebaseerd op de sudoku-soort die in

de meeste kranten en tijdschriften wordt afgedrukt; hij verschilt van de NRC Sudoku die elke zaterdag in de Bijlage Leven Etcetera wordt afgedrukt doordat de vier gearceerde vakken ontbreken. De sudokuka's die de juiste tekst hebben ontcijferd, en die weten van welke dichter de verzen afkomstig zijn, kunnen hun oplossing sturen naar:

NRC Handelsblad Boeken t.a.v. Maïke Cannon Herengracht 545-549 1017 BW Amsterdam Of naar: boeken@nrc.nl. Voor de winnaar is er een boekenbon van 20 euro.